

O DAROVIMA S MITRIČKOG NATPISA CIMRM 1876 IZ SALONE

ŽELJKO MILETIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 295.21:930.27(497.5)=71
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1998-02-09
Received

Na mitričkom natpisu CIMRM 1876 iz Salone spominju se riječi *stellam et fructifer(-)*. Donose se starija mišljenja o njihovom značenju i izgledu tih darova (Hirschfeld: zvijezda i plodonosno drvo; Gabričević: likovi Sola i Lune; Šašel-Kos: zvijezde Aldebaran u Biku i Antares u Škorpionu, inače na prizoru ubijanja bika personificirane kroz likove bakljonoša).

U tumačenju značenja i oblika autor polazi od mitričke ikonografije. Uočava da je, uz plug i zakrivljeni nož, *stella* - zvijezda (unutar mjesečeva srpa) prvenstveni simbol Persesa, mista petog stupnja čiji je planet pokrovitelj Luna. Drugu riječ *fructifer(-)* povezuje s literarnim podatkom o Persesu kao čuvaru plodova (PORPHYRIUS, *De antro Nympharum*, 15). Autor dokazuje da su *Cautopates*, *Luna* i *Perses*, tj. likovi iz mitološke, eshatološke i liturgijske razine mitričke religije povezani simbolima astralnog (zvijezda, /mjesečev/ srp, pijetlov rep) i plodonosnog (plug, srp, snopić žita, riton) značenja te da je zavjetodavac *Sextus Cornelius Antiochus* odabrao poklone unutar tog simboličkog i ikonografskog repertoara.

R. Beck daje ideju (preuzetu od M. Šašel-Kos) da su zvijezde Antares i Aldebaran personificirane u likovima mitričkih bakljonoša. Autor ih dopunjuje tvrdnjom da je takav izbor uvjetovan prvenstveno velikim astrološkim i astronomskim značenjem pripadajućih zvijezda Bika i Škorpiona u kojima su nekad bile proljetna i jesenska ekvinoćijska točka.

Na dalmatinskom spomeniku CIMRM 1876, iz natpisa saznajemo da je neki Sexto Kornelije Antioh, koji očito vodi podrijetlo od davnašnjeg oslobođenika, nakon vizije bogu Suncu zavjetovao i poklonio *stellam et fructifer(-)*.¹

¹ CIL III, 8686; F. BULIĆ, 1884, 133, br. 23; kat. broj Arheološkog muzeja u Splitu A 870; F. CUMONT, 1896, 140, br. 315. Gentilicij *Cornelius* jedan je od najčešćih u rimskom svijetu. F. BULIĆ, 1902, 4, donosi točno mjesto nalaza. Ara je izvađena iz južnih perimetralnih zidina Salone 1884. god., na kat. čestici 4269/1.

SOLI DEO
SEX
CORNEL
ANTIOCHVS
STELLAM
ET FRVCTI
FER EX VIS
LIB POS

Kada pokušavamo odrediti koje darove prinosi Kornelije i u kakvom obliku, morali bismo ih potražiti u repertoaru mitričkih simbola. Dok je za stelu sasvim jasno kakav je to prikaz, ali ne i što u ovom slučaju simbolizira, sasvim je problematično kakav poklon označava riječ *fructifer*... što bi to moglo biti? Hirschfeldova lekcija natpisa (*CIL* III, 8686 = Dessau *ILS* 3943) glasi: *Soli Deo / Sextus Cornel(ius) / Antiochus / stellam / et fructifer(am arborem?) ex vis(u) / lib(ens) pos(uit)*.

B. Gabričević je, međutim, odbacio mišljenje da se kod posljednje spomenute riječi radi o plodonosnom stablu (drvetu života) ili o košari s voćem. Smatra da je natpis primjer utjecaja mazdejskih teoloških elemenata na salonitansku mitričku praksu u koju uvodi učenje o purifikaciji sperme svetog bika u lunarnoj sferi.² Prema tome riječ *fructifer* u Gabričevićevoj teoriji povezana je s Lunom, što je ideja koju je izveo na temelju Hirschfeldove naknadne sugestije da riječ *fructifer(-)* treba biti nadopunjena kao *fructifer(um)*, "plodonosac", "onaj koji sadrži plodove". U recentno objavljenom radnji M. Šašel-Kos ispravno je primijetila da u grčko-rimskoj sakralnoj epigrafici nema potvrde da je Luni pridružen epitet *fructifera* premda je vjerovanje da Mjesec stimulira rast i plodnost bilo općeprihvaćeno. Stoga je odbacila Gabričevićev prijedlog da se riječ *fructifer(a)* odnosi na personificirani Lunin lik.³ Kako je Gabričević smatrao da je *stella*, tj. onaj drugi poklon u stvari oznaka za Sunce (*imago Solis*), iz istog razloga ona nije prihvatila ni taj njegov stav, držeći pritom da je od sekundarne važnosti analogni prikaz Sunca u obliku sedmerokrake zvijezde na reljefu *CIMRM* 1882, iz Močića.⁴ Slovenska znanstvenica predložila je da gornju abrevijaciju treba razriješiti sukladno prijedlogu u *CIL*-u, tj. sa *fructifera arbor*, te Kornelijeve darove povezuje s astronomskom interpretacijom bakljonoša. Poziva se na Ulanseyeva i Beckova objašnjenja o vezi dadofora s ekvinočijima u Biku i Škorpionu i podsjeća nas da su na reljefu *CIMRM* 335 i drugim ta dva zvijezda simbolički predstavljena dvama stablima, jednim tek olistalim (proljetni ekvinočij, *Taurus*, *Cautes*), drugim punim

² B. GABRIČEVIĆ, 1952, 51-54. U svjetlu novih spoznaja o genezi mitraizma jasno je da spomenik nema veze s mazdaizmom, a da je zavjetovan Mitri možemo zaključiti na temelju are *CIMRM* 1874 (= *CIL* III, 8679), nađene uzidane kao spolij u salonitanske bedeme pored prethodno spomenute. Natpis je zavjetovan *Peir(a)e Genetrici*. F. BULIĆ, 1884, 132, br. 22; kat. br. Arheološkog muzeja Split A 869; F. CUMONT, 1896, 139, br. 311; F. BULIĆ, 1902, 4.

³ M. ŠAŠEL KOS, 1993, 145-147.

⁴ M. ŠAŠEL KOS, 1993, 145. Spomenik iz Močića kod F. CUMONT, 1896, 335, br. 234, sl. 210; B. GABRIČEVIĆ, 1954, 37, br. 18, sl. 2. Sol je na mitričkim reljefima uobičajeno prikazan kao personificirani lik.

Sl. 1. Mitreo di Felicissimo: simboli inicijacijskog stupnja (CIMRM 299).

Fig. 1. Ostia, Mitreo di Felicissimo: Symbols for the fifth grade of initiation (CIMRM 299).

plodova (jesenski ekvinocij, *Scorpius*, *Cautopates*).⁵ Konačno ona je pretpostavila da bi Kornelijeva *stella* mogla predstavljati zvijezde Škorpiona ili jednu njegovu zvijezdu, a *frugifer(a arbor)* s njim povezano stablo puno plodova. U disertaciji o mitraizmu u rimskoj provinciji Dalmaciji složio sam se s takvim tumačenjem, uz primjedbu da je pomalo nejasno u veoma razložnom tumačenju M. Šašel-Kos upravo povezivanje Kornelijevih darova isključivo s *Cautopatom* (tj. sa zvijezdom Škorpiona). Želeći povezati neke ideje iz Gabričevićeve i njezine teorije pozvao sam se na vlastito razmatranje o prvom mističkom stupnju i na zaključak da dadofori funkcioniraju kao par kojeg odlikuje jedinstveni simbolični sadržaj. Kako je doslovnim prikazom na pojedinim tauroktonijama čvrsto dokazana veza između tri motiva: stabla punog zrelih plodova (kao simbol jesenskog ekvinocija), zvijezda

⁵ M. ŠAŠEL KOS, 1993, 146-147. Usporedi kod D. ULANSEY, 1989, 63-65; R. BECK, 1977, 1-17; L. A. CAMPBELL, 1968, 366-367. Usporedi u ovoj radnji odlomke o dadoforima u poglavlju o astronomskim konotacijama kulne slike.

Scorpiusa i Cautopata, držao sam da je sasvim moguće drugi Kornelijev dar, tj. zvijezdu, vezati uz zvijezde Bika (stari proljetni ekvinocij) odnosno Cauta.⁶

Da bi osnažili argumentaciju i unaprijedili raspravu o Kornelijevim darovima potrebno je ustanoviti u kakvom se kontekstu unutar mitričke ikonografije koriste kao simboli stela i fructifer, čime ćemo odrediti njihovu sadržajnu vrijednost i objasniti razloge radi kojih su oni postavljeni u svetišće.

U ostijskom Felicissimovom mitreju na podnom mozaiku prikazani su simboli svih inicijacijskih stupnjeva i njihovih patronskih planetskih božanstava. Sljedeći su simboli *Persesa*, petog mitričkog mističkog stupnja: veliki nož koji ima bočnu srpoliku oštricu (*harpe*), plug, zvijezda unutar mjesječevog srpa (sl. 1.). Veza petog mističkog stupnja s Lunom kao njegovim patronskim božanstvom čvrsto je potvrđena na fresci misterijske procesije *CIMRM 480* iz aventinskog mitreja. Na njoj je prikazan *Perses* kako drži srp u lijevoj i pšenični snop u desnoj ruci, a uz njega je legenda: *Nama Persis tutela Lunae*. Premda je u mitričkoj ikonografiji zvijezda ponekad simbol i drugih planetskih božanstava, njeno pojavljivanje u ostijskom mitreju na likovnoj predstavi izrazitih programatskih kvaliteta upućuje nas da je u mitraizmu ona snažno vezana s *Persesom* i Lunom. Još je važnije što se ti likovi mogu dovesti u vezu s drugim simbolom s Kornelijeve stela, s tajanstvenim *fructifer(-)*. Naime, kada Porfirije govori o vatrenom karakteru i purifikatorskoj ulozi meda u leontičkim inicijacijama, domeće na kraju da se med uvijek donosi *Persesu* kao *č u v a r u v o ć a (p l o d o v a)*, čime se naglašavaju trajne (nepromjenjive) kvalitete tog simbola.⁷ Ova funkcija iz književnog izvora odmah nas asocira na izraz s dalmatinskog epigrafičkog spomenika *CIMRM 1876*.

Epigrafička, arheološka i druga ostavština o mitričkom *Persesu* neobično je skromna pa je u analizi ovog slabo poznatog stupnja najbolje početi od podataka vezanih uz Lunu, patronsko božanstvo. Tijekom drugog stoljeća, pedesetak godina nakon Plutarhových astroloških mitova postala je jako popularna astrološka teorija o silasku duše na zemlju i uzlasku na nebesa. Tijekom putovanja kroz sfere do zemlje duša je primala na sebe slojeve (*proartemata*) raznih mana i osobina vezanih uz planete. U svim astrološkim, filozofskim i teološkim sustavima tog vremena Mjesec je povezan s fizičkim rastom i raspadom.⁸ Savim je razumljivo da je ta uloga pripisana Mjesecu jer kao tijelo koje prolazi kroz mijene i mijenja oblik, uvijek je bio simbol periodičnosti, obnove, preobrazbe i rasta.⁹ Porfirije nam priopćava u duhu platonističke tradicije da postoje dva prolaza na nebesima, kroz jedan duša uzlazi na nebesa, kroz drugi silazi na zemlju. *Psyche (anima)* u obliku vrućeg daha penje se kroz Sunčeva vrata u Capricornu, a kao vlažni dah ulazi u genezu kroz Lunina vrata na krajnjem sjeveru, u Canceru - zvijezdu koje je njena

⁶ Na fresci ubijanja bika iz Capua mitreja (*CIMRM 181*) na lijevoj strani nalaze se Sol, gavran i Cautes sa zvijezdom na vršku frigijske kape.

⁷ PORPHYRIUS, *De antro Nympharum*, 15.

⁸ Najdetajnije okolnosti o topografiji silaska duše donosi MACROBIUS, *Comentarii in somnium Scipionis*, 1.12.13-14. O stupnjevitom primanju poroka i vrlina na putu kroz planetske sfere kod I. P. CULIANU, 1983, 48 i d.; također kod L. A. CAMPBELL, 1968, 68-69. Rekonstrukcija mitričkog vjerovanja o putovanju duše kroz planetarne i sferu zvijezda kod Ž. MILETIĆ, 1998, (u tisku).

⁹ Kratko o Mjesječevoj simboličnoj ulozi kod J. CHEVALIER - A. GHEERBRANT, 1989, "Mjesec", 406-410.

egzaltacija ili Mjesečeva kuća.¹⁰ Bijeli žrtveni bik, poput onoga na fresci *CIMRM* 181 iz Capua mitreja, s rogovima u obliku polumjeseca podsjeća na Lunu u čijoj sferi se nakon dekarnacije pročišćavaju duše i ostavljaju bremena poroka prije prolaska kroz vrata u Capricornu pod kontrolom arhonata.

Povezanost Lune i Persesa s obzirom na njihov zajednički kvalitet plodnosti, bilo na mitološkom bilo na eshatološkom planu, osobito je dobro iskazana na reljefima *CIMRM* 641, *CIMRM* 694 *CIMRM* 988 i drugim. Njihovom raščlambom dolazimo do zaključka da Merkur i Luna, tutelarna božanstva mističkih stupnjeva *Corax* i *Perses*, korespondiraju s bakljonošama. Na reljefu *CIMRM* 641 iz Fiano Romano¹¹ prikazana je mitska gozba Sola i Mitre (sl. 3.). Neobična je pojedinost smještaj poprsja Lune na lijevoj strani (gotovo bez izuzetka ona je inače na desnoj strani reljefa). Ovo odstupanje sigurno je vezano uz okolnost da nedostaje poprsje Sola, jer je taj lik kao aktivni sudionik svetog obroka prikazan s Mitrom ispružen na klone. Ispod Lune, pružajući piće Solu, nalazi se Cautopat. Na desnoj strani reljefa je Caut koji drži baklju, a u desnoj ruci Merkurov kaducej! Sveta gozba, poput prizora tauroktonije, kanonski se prikazivala. To su teme od najvećeg značenja za mitričko vjerovanje. Svaki sudionik prizora i svaki prikazani predmet imali su precizno određeno značenje. Kaducej u Cautovoj ruci baš zato nije nastao zbog naručiteljeva ležernog tumačenja scene ili kao plod trenutne inspiracije klesara. Stoga sa sigurnošću možemo staviti u korelaciju Merkura i Cauta. Povezanost Cautopata s Lunom osobito se dobro vidi na reljefu *CIMRM* 694 iz Bononije (sl. 2). Na njemu je prikazan Cautopat.¹² Pokraj njega je posuda iz koje se izljuje voda, nesumnjivo simbol obnove života; a iznad je polumjesec, koji se može razmatrati isključivo kao Lunin znak, jer se on javlja u mozaičnom polju Persesa u Felicissimovom mitreju. Usporedimo li ovaj spomenik sa *CIMRM* 988 i drugima, očite su veze Caut - Merkur - Corax - gavran, odnosno Cautopat - Luna - Perses - pijetao.¹³

¹⁰ PORPHYRIUS, *De antro Nympharum*, 29; L. A. CAMPBELL, 1968, 70. O sustavu planetarnih kuća kod R. BECK, 1988, 37-39.

¹¹ Novija rasprava o tom dvostrano obrađenom spomeniku kod R. TURCAN, 1986, 218 i d.

¹² R. MERKELBACH, 1984, 321, u legendi uz fotografiju spomenika tiskarskom greškom donosi da je ovo Cautes. Naravno, ispravno je Cautopates kako stoji na str. 116.

¹³ Na nekoliko mitričkih spomenika gavran i pijetao očito služe kao neka vrsta simbola koji zamjenjuju likove bakljonoša. Njihovo zajedničko ili sinetrično prikazivanje sugerira sadržajnu povezanost kojoj potvrdu nalazimo na mozaičkom podu *Mitre degli animali* (*CIMRM* 279) u Ostiji gdje su oni postavljeni jedan uz drugoga. Na terra sigillata zdjeli u Tricru (*CIMRM* 988) pomoću kalupa otisnut je motiv gozbe Mitre i Sola. Goste ih dvoje sluga u orijentalnoj odjeći, u kojima prepoznajemo dadofore, iako su bez baklji. Ispod Sola i Mitre, u središtu zdjele vidimo velikog lava, a ispod njega krater ovijen zmijom. Ispod bakljonoša, flankirajući krater, stoje pijetao s lijeve i gavran s desne strane. Da taj raspored nije slučajno istovjetan onom dadofora iščitavamo iz klasične scene tauroktonije na kružnom brošu *CIMRM* 318 iz Ashmolean Museuma. Od sudionika tamo su Mitra (s frigijskom kapom i solarnim zracima oko glave), bik, pas, zmija, škorpion i gavran na ubičajenoj lijevoj strani, na vijorećem Mitrinom plaštu. Bitno je da nedostaju bakljonoše, na čijim mjestima su još jedan gavran (na lijevoj strani) i pijetao (desno). O značenju simbola pijetla i gavrana bit će riječi u drugom radu, a ovdje ih spominjemo jer povećavaju broj spomenika s mitskom gozdom u kojima je naglašena uloga dadofora u obredu hranjenja. Napomenimo samo da rep pijetla simbolički odgovara (mjesečevom) spru.

Sl. 2. Bononia: reljef *CIRM* 694 s Cautopatom s mjesečevim srpom.

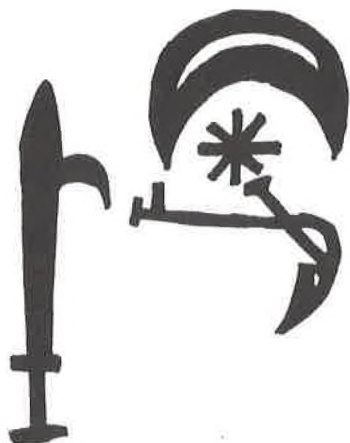
Fig. 2. Bononia: relief *CIMRM* 694 of the *Cautopates* with the lune.

Podsjetimo da na prizoru mitske gozbe (npr. na reljefu *CIMRM* 1083 iz Hedderneima, na spomenutom *CIMRM* 641, vjerojatno na reljefu iz Kašića¹⁴), *Perses* prinosi hranu i piće "Mitri" i "Solu". U zemaljskom uprizorenju te važne mitske mitričke epizode u speleju, što je tema reversa kulturne ikone iz Konjica, mist petog stupnja (lik u orijentalnoj odjeći koji stoji odmah do desne strane ležaljke) pruža pehar ili rog Mitri i Solu. Vidimo da se na navedenim "svetim" gozbama upravo iz ruku Cautopatesa odnosno Persesa prinose plodonosne tekućine Solu. Ponovimo da je na fresci iz aventinskog mitreja *Perses* prikazan sa srpom u jednoj i pšeničnim snopom u drugoj ruci. Ti simboli (a sličnog je značenja i plug¹⁵ iz Felicissimovog mitreja) atributi su Saturna, Cerere i Silvana, tj. ratarskih božanstava. Zbog karakterističnog lučnog oblika identičnog mjesečevu srp, spomenuto oruđe ima naglašene lunarne simboličke vrijednosti, a njegova funkcija određuje sadržajnu bipolarnost tog simbola: smrt i žetvu.¹⁶

¹⁴ J. MEDINI, 1975, 39 i d., T. I, 2, T. II. 2, T. X, T. XII-XIII.

¹⁵ Plug je primjermi simbol plodnosti, sjetimo se samo inauguralnog zaoravanja brazde pri osnivanju rimskih naselja.

¹⁶ Tako o simbolizmu srpa u sublimiranom obliku kod J. CHEVALIER - A. GHEERBRANT, 1989, "Srp", 626.

Sl. 3. Fiano Romano: stražnja strana kulturnog reljefa CIRM 641, u Louvreu.

Fig. 3. Fiano Romano: reverse of cult relief CIMRM 641, in the Louvre.

Možemo zaključiti da su za Cautopata, Persesa i Lunu, korelativne likove iz mitološke, liturgijske i eshatološke razine mitričke religije, uobičajeni astralni simboli (zvijezda, mjesec, srp, pijetlov rep) kao i oni sa značenjem plodnosti (plug, srp, snopić žita, riton). Vjerujemo da su i Kornelijevi darovi *stella* i *frugifer(a falx ?)* odabrani iz njihovog simboličkog repertoara. Točno je da u mitričkoj ikonografiji imamo primjere (rijetke) upotrebe znaka zvijezde kao općeg simbola svih planetskih božanstava, pa čak u vezi s drugim dadoforom - Cautom. Isto tako Saturn, tutelarno božanstvo sedmog stupnja (*Pater*), označen je njegovim uobičajenim simbolom srpom. Međutim, sadržajno povezane znakove oba tipa nalazimo samo kod Persesa, Lune i Cautopata. Upravo zato ih je izabrao Kornelije, za kojeg možemo samo nagađati da je možda i sam bio iniciran u peti stupanj.¹⁷ On je darovao Mitrinom svetištu zvijezdu i (mjesec) srp izvedene u bronci¹⁸ ili nekom drugom materijalu.

Naizgled isključive hipoteze dvaju autora, B. Gabričevića i M. Šašel Kos, čini se da imaju dodirne elemente. Gabričevićeva teorija, zanemarimo li tobožnji utjecaj mazdaizma na ovom nesumnjivo mitričkom spomeniku, bila bi potvrđena u dijelu u kojem pretpostavlja da se na Lunu, (pa čak i na Sunce¹⁹) odnose izrazi sa

¹⁷ Usporedi brončanu votivnu plaketu CIMRM 234/5 iz Ostije. Podignuta je Sextu Pompeju Maximu koji je *sacerdos Solis invicti Mithrae pater patrum*. Na plaketi su prikazani simboli petog (veliki nož), šestog (poprsje Sola sa zrakastom krunom) i sedmog stupnja (patera).

¹⁸ Naravno materijal i oblik izvedbe nam je nepoznat. Da bronca dolazi u obzir vidimo iz prethodne bilješke. Usporedi brončane predmete za koje se pretpostavlja da su bili dijelovi tauroktonije (I) nadene u mitreju u Martignyju. F. WIRTH, 1995, 2 i d.

¹⁹ Rekli smo da je Lunu, patronsko božanstvo Persesa, lako povezati s Cautopatesom. Analogno drugom, opozicijskog bakljonošu možemo postaviti u određeni odnos sa Solom, bez obzira na to što je taj planet tutelarno božanstvo Heliodromusa, šestog mističkog stupnja o kojemu ne znamo gotovo ništa, kao ni o njegovoj hipotetičkoj vezi s Cautom. Koji su onda argumenti za tvrdnju o njegovoj povezanosti sa Suncem? Svi proizlaze iz simetričnog smještaja bakljonoša na tauroktonijskoj ikoni, na kojoj oni uobičajeno flankiraju prizor ubijanja bika. Već je Cumont sintetizirao dvije ideje o astronomskom karakteru dadofora, prema kojima oni, kao dvostruke Mitrine inkarnacije, manifestiraju faze dnevnog kretanja i ujedno godišnju revoluciju. F. CUMONT, 1899, 211 i d.; ISTI, 1956, 129 i d.; R. BECK, 1988, 24-27; 93-98; ISTI, 1977, 3 tvrdi da su dadofori zasebni entiteti i potkrijepjuje to